

NICOLAAS EN ALEXANDRA

HET LAATSTE TSARENPAAR

ROBERT K. MASSIE

Robert K. Massie

NICOLAAS EN ALEXANDRA

Het laatste tsarenpaar

Uitgeverij Omniboek

INHOUD

Genealogie van Nicolaas en Alexandra	7
Inleiding	9
De hoofdrolspelers	17
DEEL I	21
1. 1894: Keizerlijk Rusland	23
2. De tsarevitsj Nicolaas	37
3. Prinses Alix	53
4. Trouwen	69
5. De kroning	81
6. De nieuwe tsaar	93
7. Twee revolutionairen	107
8. Het advies van de ‘Kaiser’	119
9. 1905	137
DEEL II	153
10. Het dorp van de tsaar	155
11. ‘OTMA’ en Aleksej	171
12. De zorgen van een moeder	187
13. De vorstelijke reizen	207
14. ‘De kleine zal niet sterven’	223
15. Raspoetin	235
16. De heilige duivel	251
17. ‘We willen een groots Rusland’	263
18. De Romanov-dynastie	285
19. De lange zomer van 1914	303

DEEL III	327
20. Voor de verdediging van het heilige Rusland	329
21. Stavka	349
22. ‘Die arme jongens zijn bereid te sterven voor een glimlach’	365
23. De fatale misleiding	383
24. De regering valt	405
25. De prins en de boer	433
26. De laatste winter op Tsarskoje Selo	449
27. Revolutie: maart 1917	465
28. Troonsafstand	481
29. De keizerin alleen	501
DEEL IV	515
30. Burger Romanov	517
31. ‘De regering van Zijne Majesteit dringt niet verder aan’	533
32. Siberië	549
33. Een paar goede Russen	565
34. Jekaterinaburg	585
Epiloog	597
Noten	613
Register	643

INLEIDING

Toen *Nicolaas en Alexandra* in 1967 uitkwam, leek het communisme in Rusland een monoliet, onwrikbaar en eeuwig. Ik geloofde niet dat ik, mijn kinderen of mijn kleinkinderen het systeem zouden zien verdwijnen. En toch barstte de monoliet en brokkelde hij af, zo snel dat het moeilijk was om bij te houden. Het communistische systeem verdween, Leningrad werd St. Petersburg en de wit-blauw-rode vlag die Peter de Grote in Rusland introduceerde, verving de hamer en sikkel die boven het Kremlin wapperde. Tegelijk met de opwinding en de verwarring van het kijken naar hun toekomst, keken de Russen ook naar hun verleden. Rusland bestaat tenslotte al duizend jaar, het Sovjetijdperk duurde er maar vierenzeventig. De Romanov-dynastie die figuren als Peter de Grote en Catharina de Grote had voortgebracht, regeerde meer dan drie eeuwen. De dynastie werd ruw beëindigd met een wrede executie in een kelder in Siberië, maar veel Russen hadden nooit te horen gekregen dat dit was gebeurd. Of hoe. Of waarom.

Dit waren de dingen die mij ook interesseerden. Ik ben Amerikaan en mijn interesse in het leven en de regering van de laatste tsaar was de interesse van een historicus - en van een vader. Ik was nieuwsgierig omdat de gebeurtenissen in Rusland een grote verandering in de geschiedenis van de twintigste eeuw hadden veroorzaakt, en ik had in het grootste deel van die eeuw geleefd. Bovendien was mijn oudste zoon hemofiliepatiënt, en dat gaf de tragedie van Nicolaas, Alexandra en hun enige zoon een persoonlijk tintje.

Toen ik dit boek begon te schrijven, had ik geen voorafingenomen

politieke standpunten. Het was niet mijn doel om te beschuldigen of te vergoelijken, maar om te ontdekken en uit te leggen. Wat ik ontdekte, was zowel fascinerend als frustrerend. Er was algemene overeenstemming dat de hemofilie van tsarevitsj Aleksej, de erfgenaam van de laatste Tsaar aller Russen, een belangrijke factor in de persoonlijke en politieke levens van zijn ouders was geweest en, vanwege zijn uitzonderlijke positie, in de ondergang van het Russische keizerrijk. In een poging om alle doodsangsten die de hemofilie van haar zoon opleverde te bezweren, wendde de wanhopige moeder zich tot Grigori Raspoetin, de charismatische en losbandige Siberische mysticus. Raspoetins nabijheid tot de troon – zijn invloed op de keizerin en, via haar, op haar echtgenoot en de regering van Rusland – bespoedigde de val van de dynastie.

Dit was fascinerend. Maar het was frustrerend dat niemand wist wat er precies was gebeurd, ondanks de grote invloed die werd toegekend aan de ziekte. Er was geen verklaring, noch in medische, noch in humanitaire termen. Als de ziekte van de jongen en de hulp die Raspoetin hem gaf, de Romanov-dynastie werkelijk ten val gebracht hadden en hadden geleid tot de Russische revolutie met al haar afschuwelijke gevolgen, waarom was er dan nooit een poging gedaan deze perioden van leed en dramatische genezing te bestuderen en te interpreteren? Wie heeft nooit van Raspoetin en zijn gruwelijke dood gehoord? Maar wie weet waar zijn steun aan de tsarevitsj echt uit bestond? Om historische en menselijke redenen lijkt dit me van het grootste belang, want alleen door de verhouding te begrijpen, ontdek je de innerlijke samenhang van dit verhaal.

Ik heb de dagboeken, brieven en memoires bestudeerd van de mannen en vrouwen die bij het drama betrokken waren. In de brieven van Nicolaas en Alexandra en brieven die de tsaar aan zijn moeder schreef, in de boeken van keizerlijke familieleden, vriendinnen van de tsarina, hofdames, hofbeambten en buitenlandse ambassadeurs, ligt een schat aan informatie, die nooit is verzameld. Het is mijn bedoeling in dit boek alle lijnen samen te laten komen en met behulp van de moderne medische wetenschap en psychiatrie en putkend uit de ervaring die alle ouders van hemofieliëders delen, verslag uit te brengen van de strijd van één gezin tegen deze ziekte, die in dit geval voor de hele wereld enorme gevolgen zou hebben.

Aanvankelijk ging mijn belangstelling uit naar de rol die de hemo-filie gespeeld had, maar al gauw breidde dat zich uit tot het bewind van Nicolaas II in zijn geheel, zijn rol als tsaar, zijn plaats in de geschiede-nis en het tijdperk waarin hij de leidende rol speelde. Een halve eeuw na de revolutie zien Russische emigranten in hem het symbool van een bijna vergeten tijdperk, ze vereren en idealiseren hem. Anderen zien hem als Bloedige Nicolaas. Over het algemeen wordt hij echter beschreven als een lichtvaardige, zwakke en domme figuur die nau-welijks in staat was leiding te geven aan een wankelend en corrupt imperium. Dat is zeker de gangbare visie op deze laatste tsaar.

Toch was de vondst in 1979 van de stoffelijke resten van leden van de familie bij het Russische Jekaterinaburg groot nieuws. Een jaar eerder had de Russisch-Orthodoxe Kerk in het Buitenland hen al als martelaren heilig verklaard ondanks het ontbreken van stof-felijke resten. De in 1979 gevonden lichamen konden na het uiteen-vallen van de Sovjet-Unie worden opgegraven, waarna Nicolaas, zijn vrouw en drie van zijn kinderen door DNA-onderzoek geïdenti-ficeerd konden worden. In 1998 werden de stoffelijke overschotten herbegraven in St. Petersburg, ook al ontbraken Aleksej en Maria. Botresten die in 2007 door archeologen werden gevonden in de om-geving van Jekaterinaburg bleken van hen afkomstig. Het verhaal over hun ontsnapping werd daarmee definitief ontzenuwd.

Op 14 augustus 2000 werden Nicolaas, zijn vrouw en zijn kinde-ren door de Russisch-orthodoxe kerk tot *strastoterpets*: ‘draggers van lijden’, verklaard. Ze werden het symbool van het door de Sovjets onderdrukte geloof. Nicolaas heeft zo een nieuwe leidende rol voor het volk aangemeten gekregen. In 2008 herstelde het Russische hoogerechtshof Nicolaas II in ere. De opperrechters bepaalden dat de tsaar en zijn gezin door ongerechtvaardigde politieke repressie om het leven waren gekomen. Een jaar later werden ook de zes an-dere leden van de tsarenfamilie in ere hersteld.

Historici erkennen dat Nicolaas ‘een aardige man’ was – de be-wijzen van zijn persoonlijke charme, vriendelijkheid, liefde voor zijn gezin, diepreligieuze overtuiging en patriotisme zijn te overtuigend om ontkend te kunnen worden. Persoonlijke karakteristieken zijn echter niet aan de orde, werd er beargumenteerd. Wat telde, was dat Nicolaas een slechte tsaar was.

Historisch gezien waren het de grote leiders van het Russische rijk – Ivan de Verschrikkelijke, Peter de Grote, Lenin en Stalin – die door het gebruik van geweld en terreur hun onderontwikkelde land voorwaarts hebben gestuwd. De Russen hebben altijd ontzag gehad voor de man die hen met de zweep voortdreef. Tsaar Peter, die zijn vijanden op de pijnbank legde en op het Rode Plein liet ophangen, die zijn eigen zoon doodmartelde, wordt Peter de Grote genoemd. Maar Nicolaas, die minder streng regeerde dan enige tsaar vóór hem, heet ‘Bloedige Nicolaas’. Menselijk gesproken is dat een dramatische ironie, temeer daar Nicolaas wist dat hij zo genoemd werd.

Het is misschien niet helemaal eerlijk om Nicolaas op het punt van bekwaamheden met zijn indrukwekkende voorvaderen te vergelijken. Niemand kan zeggen hoe die zich gehouden hadden onder de lawine van rampen die Nicolaas kreeg te verduren. Het is misschien eerlijker en ook onthullender om Nicolaas II te vergelijken met degenen die in zijn tijd op de verschillende tronen in Europa zaten: Edward VII en George V in Engeland, Wilhelm II in Duitsland en Frans Jozef in Oostenrijk. Was een van hen beter dan Nicolaas opgewassen geweest tegen de storm die losbrak? De geschiedenis zelf levert op deze vraag al gedeeltelijk een antwoord: dezelfde catastrofale oorlog die bijdroeg tot de val van Nicolaas, stootte ook de keizers van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije van de troon.

Een vergelijking met Edward VII en George V, de oom en neef van Nicolaas, verscherpt de ironie van het lot. Want als Nicolaas niet zo ingeprent was dat grondwetten uit den boze waren, zou hij een uitstekend constitutioneel monarch geweest zijn. Hij was minstens zo intelligent als de andere Europese vorsten in zijn tijd. Zijn capaciteiten kwamen verrassend overeen met die van George V, op wie hij ook uiterlijk leek. In Engeland, waar een monarch alleen een goed mens hoefde te zijn om gewaardeerd te worden als een goede koning, zou Nicolaas II een gerespecteerd vorst geweest zijn.

Maar het noodlot gaf de laatste Romanov-tsaar niet zo'n rustig bestaan en ruimte voor hem niet zo'n beschut plekje in de wereld-geschiedenis in. Hij was een Rus en hij werd geen constitutioneel monarch, maar de alleenheerser over miljoenen onderdanen en een enorm rijk. Eenmaal op de troon werd hij geconfronteerd met twee vreselijke rampen tegelijk: een zoon met hemofilie en de dreigende

desintegratie van zijn rijk. Vanaf het moment dat de tsarevitsj het levenslicht zag, raakten die twee gevaren met elkaar verknoopt. Hoewel hij aan de top stond van een politiek systeem dat zijn tijd had overleefd, was het niet onvermijdelijk of voorbestemd dat het Russische keizerrijk totaal ineen zou storten. In 1905 brak er een gedeeltelijke revolutie uit. De absolute macht werd uit de handen van de tsaar genomen met de oprichting van een parlement, de Doema.

In de periode van de Derde Doema, onder leiding van eerste minister Pjotr Soltypin, was de samenwerking tussen de troon en het parlement veelbelovend. Gedurende de Eerste Wereldoorlog vroeg het land niet om een revolutie maar om hervormingen, voor een gedeelde verantwoordelijkheid in de strijd en het bereiken van de overwinning. Maar Nicolaas vocht koppig tegen iedere poging om zijn macht verder te verdunnen. Dat deed hij omdat hij geloofde dat hij de hem door God opgelegde taak uitvoerde, een geloof dat hem veelvuldig door zijn vrouw werd opgedrongen. En dat is het punt. Alexandra, gedreven door het lijden van haar zoon, had zich tot Raspoetin gekeerd voor zijn redding van de hemofilie.

Toen de ultieme politieke crisis aanbrak, maakte Alexandra, aangezet door Raspoetin, gepassioneerd bezwaar tegen het verder delen van de keizerlijke macht die ze als haar zoons erfenis beschouwde. Door haar de ruimte te geven, door te vechten voor het behoud van de autocratie, door ieder pleidooi voor een regering met een grotere verantwoordelijkheid te verwerpen, maakte Nicolaas de revolutie en de uiteindelijke triomf van Lenin onvermijdelijk.

Na de revolutie dacht de Sovjetregering dat ze Rusland voorgoed zou besturen en had ze Nicolaas niet langer nodig als misdadiger. De feiten over zijn leven en zijn heerschappij werden weggeborgen in staatsarchieven. Langzaam raakten de tsaar en zijn gezin in de vergetelheid. Ik herinner me dat ik in de jaren zestig van de vorige eeuw voor een vitrine in het Legermuseum in het Kremlin stond. Er werden Fabergé-eieren in tentoongesteld, inclusief een ei met miniatuurportretten van de tsaar en zijn kinderen. Een groep Russische vrouwen stond naar de portretjes te kijken en ze vroegen zich hardop af wie deze kinderen konden zijn. Ik vertelde dat het de kinderen van tsaar Nicolaas II waren en noemde hun namen. ‘Wat is er

met hen gebeurd?’ vroegen de vrouwen. ‘Ze zijn vermoord,’ zei ik. ‘Door wie?’ vroegen ze. ‘Door de Sovjetregering. Lenin keurde het goed.’ Ze keken me aan met een mengeling van verbazing en ongelooft. ‘Hoe weet u dat?’ vroeg een van hen. ‘Ik ben een Amerikaans historicus,’ zei ik. ‘Ik heb de keizerlijke familie lang bestudeerd.’ Ze knikten, niet helemaal overtuigd, en keken weer naar de eieren.

Niet alleen in de Sovjet-Unie vervaagde de herinnering aan dit gezin. Toen ik jaren geleden klaar was met dit boek, begon ik over een titel na te denken. Uiteindelijk begreep ik dat het boek in wezen over twee mensen ging, en ik besloot het *Nicolaas en Alexandra* te noemen. Mijn uitgever was verbijsterd. ‘Nicolaas en Alexandra wíé?’ zei hij. ‘Geen mens weet over wie je het hebt. Niemand heeft ooit van hen gehoord!’

Toen het boek uitkwam, werd het een wereldwijd succes. Twee gemeenschappen voelden zich vooral aangesproken. Zowel Russische emigranten als hemofiliepatiënten vertelden me dat de bijzondere omstandigheden waarin ze leefden, nog nooit zo duidelijk waren uitgelegd. Maar het stemde me droevig dat geen van beide groepen veel belangstelling voor elkaar had. De Russen hadden weinig belangstelling voor hemofilie; ze gaven Alexandra nog steeds de schuld, ‘de Duitse’ die de ‘Duitse ziekte’ naar Rusland en haar zoon had gebracht. De hemofiliepatiënten leefden mee met de moeder en haar zoon, maar interesseerden zich niet voor Rusland, de Russen of de historische implicaties van de ziekte van de tsarevitsj. Toch had ik, door de bank genomen, geluk. Het boek stimuleerde een stroom van andere boeken en films over de Romanovs. Duizenden mensen vertelden of schreven me dat het boek hun leven veranderd had. Sommigen zeiden dat het had geleid tot een interesse in Rusland die ze nu op veel niveaus in het hoger en universitair onderwijs tentoon spreidden. Een grote groep liet me weten dat *Nicolaas en Alexandra* hun een algemene introductie in de geschiedenis heeft gegeven en dat ze nu belangstelling hebben voor veel terreinen in het verleden van de mens.

De reactie van de Sovjetautoriteiten varieerde van zware kritiek tot behoedzame goedkeuring. Een vroege recensie zei dat het boek een mengelmoes van leugens was, samengesteld door een CIA-agent. Maar het duurde niet lang voordat westerse toeristen en

bezoekers het boek meenamen naar Rusland, en daarna gingen zelfvervaardigde Russische vertalingen van hand tot hand.

In de vroege jaren zeventig van de vorige eeuw werd het officiële standpunt bijgesteld. Een conferentie van professoren in Leningrad verklaarde dat de auteur de marxistisch-leninistische dialectiek niet begreep en geen passend gewicht aan de rol van Lenin had toegekend, maar dat de beschrijving en de analyse van Nicolaas II en zijn regering accuraat waren. Dat betekende, concludeerden ze, dat het boek niet langer moest worden beschouwd als een politieke en ideologische provocatie, maar simpelweg als gebrekkige geschiedschrijving. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw, toen het communistische regime verdween, is *Nicolaas en Alexandra* in de Russische boekhandel verkrijgbaar, hoewel er in de geest van Ruslands nieuwe ondernemerskapitalisme alleen vertaalde roafdrukken leverbaar zijn.

In het staatsmuseum de Hermitage in St. Petersburg en in tentoonstellingshal de Nieuwe Manege buiten het Kremlin in Moskou hebben tienduizenden nieuwsgierige en gefascineerde Russen de weelderige tentoonstellingen 'Nicolaas en Alexandra' bezocht. Sterker nog, de directeuren van het Staatsarchief en de Russische Staatsbibliotheek publiceren boeken en geven internationaal lezingen over de laatste tsaar, zijn vrouw, zijn vier dochters en zijn zoon met hemofilie.

Het communisme dat Lenin naar Rusland bracht, heeft er wortel geschoten en de ideologie ervan is wereldwijd verspreid. Het was een van de kerngebeurtenissen van de twintigste eeuw. Ironisch genoeg genoeg is Rusland de enige wereldmacht waarmee Amerika nooit een oorlog gevoerd heeft. De huidige tweedracht in de wereld gaat niet over handel of grondgebied, maar over ideologie. Dat is de erfenis van Lenin.

Het is tevens de erfenis van Raspoetin en de hemofilie. Kerenski heeft eens gezegd: 'Als Raspoetin er niet geweest was, was Lenin er niet geweest.' Als dat waar is, is het tevens waar dat als er geen hemofilie geweest was, er ook geen Raspoetin geweest zou zijn. Daarmee is niet gezegd dat alles wat er in Rusland gebeurd is, teruggevoerd kan worden op de persoonlijke tragedie van een jongetje.

Men moet daarbij ook betrekken de achterlijkheid en labiliteit van de Russische samenleving, de drang naar hervormingen, de inspanning en beproeving van de wereldoorlog en de zachtaardige en beedeerde aard van de laatste tsaar.

Ze beïnvloedden de gebeurtenissen allemaal. Maar alsof het aanstuurde op een gruwelijk einde, introduceerde het noodlot hemofilie en Raspoetin. Het was een slag die Nicolaas en het Keizerlijke Rusland niet meer te boven kwamen.

Nu, aan het begin van een nieuwe eeuw, verstommen de discussies over het instituut autocratie en de politieke fouten van de laatste tsaar. Terwijl de afschuw en het medeleven over de manier waarop Nicolaas en zijn gezin vermoord werden, nog vers zijn. In de maanden voor hun dood gedroegen dit echtpaar en hun kinderen zich met uitzonderlijke moed en waardigheid. Uiteindelijk is dat het waardoor ze werden opgeslagen in de nationale en historische herinnering.

Robert K. Massie

DE VAL VAN HET HUIS ROMANOV

Op 17 juli 1918 werden alle leden van de keizerlijke familie van Rusland en hun bedienden in koelen bloede vermoord door Russische revolutionairen in Jekaterinaburg. Na ruim driehonderd jaar kwam er zo een einde aan de dynastie van de Romanovs.

Tsaar Nicolaas II kwam totaal onvoorbereid aan de macht toen zijn vader in 1894 onverwachts overleed. De toen zesentwintigjarige prins Nicolaas huwde in allerijl zijn Duitse geliefde, prinses Alexandra van Hessen, en zij werden razendsnel gekroond tot tsaar en tsarina.

Het keizerlijke paar ontsnapte aan de immense druk van de macht door zich met overgave op hun gezinsleven te storten. Toen na vier dochters eindelijk een troonopvolger werd geboren, leek hun geluk compleet. Maar het prinsje Aleksej bleek aan de erfelijke bloedaandoening hemofilie te lijden, en de zorg eiste het ouderpaar bijna helemaal op. Alexandra schakelde de mysticus Raspoetin in, die al snel grote invloed wist te vergaren aan het hof. Nicolaas luisterde niet naar de luide roep om hervormingen in de samenleving en liet zich leiden door zijn vertrouwelingen, wat uiteindelijk leidde tot de tragedie in Jekaterinaburg.

Aan de hand van dagboeken, brieven en memoires schetst Pulitzerprijs-winnaar Massie een panorama van het leven en het tragische einde van de laatste tsarenfamilie in het Rusland van 1894 tot 1919 tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, de Russische Revolutie en de val van de monarchie in heel Europa.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-019-1264-8 NUR 680

9 789401 912648